

६

दोस्रो पूर्ण सत्र

देश-समूह रणनीतिहरु र योजनाहरु
अन्तिम पूर्ण सत्र देश-समूहहरुको प्रस्तुतिबाट शुरु भयो ।

सभापति : डा. महेश बाँस्कोटा
उपनिर्देशक, इसिमोड
सह-सभापतिहरु: रैजा चौधरी, अप्सरा चापागाई, जुहा खानुम

भारत
हिमाञ्चल प्रदेश

व्यक्तिगत शपथहरु

कुलभूषण उपमन्त्रू

‘म हिमाञ्चल प्रदेशमा ती मानिसहरुलाई सङ्गठित गर्ने काम गर्दू, जो प्राकृतिक स्रोतहरुमा भर पर्दैन् । जनताहरुलाई प्राकृतिक स्रोतप्रति, सामुदायिक स्वामित्वप्रति सचेत गराउन गाउँका विभिन्न समुदायहरुसंग द्रुत सम्बन्ध राखिने छु । म महिला र जवानहरुलाई नेताको रूपमा अग्रपंक्तिमा ल्याउने कोशिशा गर्नेछु, उनीहरुलाई समाज सेवामा संलग्न हुन प्रेरित गर्नेछु । आत्म-प्रेरित समुदायहरुभित्र एक रूपता कायम गर्ने म कार्यरत हुनेछु ।

म गाउँहरुमा प्रत्यक्ष प्रजातन्त्रका लागि संघर्ष गर्नेछु, जसले गर्दा हामी उपयुक्त नीति परिवर्तन गर्ने दिशातिर अधि बढनेछौं । म पञ्चायत सङ्घठनहरूलाई प्रत्यक्ष रूपमा गाउँ-स्तरको प्रजातन्त्रसंग काम गर्ने प्रेरित गर्नेछु, जसले गर्दा धेरै सङ्घठनहरूमा एक रूपता रहने छ । म हाम्रा कृषि कार्यमा दीगो खेतीपाती विकास कार्यक्रम थप्ने गरी काम गर्नेछु, जसले गर्दा गाउँले समुदायहरु आत्मनिर्भर हुने छन् र पर्वतीय दीगो कृषि लागू गर्नेछन् ।'

जस्तु देवी

‘यो कार्यशाला गोष्ठीमा भाग लिएर वन र सुशासन सम्बन्धी मैले जे जति कुरा जाने, ती सबै कुराहरु मेरो क्षेत्रका मानिसहरूसंग गएर भन्दू । म मेरो क्षेत्रका सबै महिला मण्डलहरूलाई आमन्त्रित गर्दू र वृक्षारोपण, वन संरक्षण, धाँस, इन्धन र काठको बारेमा मैले जानेका सबै कुराहरु बताउँछु । म वन विभागको अधिकृतहरूसंग भेटदू र उनीहरूलाई मेरो कुराहरु सुन्न उत्सुक बनाउँछु । म पञ्चायतका सभाहरूमा दबाइएका महिलाहरूका लागि आवाज उठाउँछु अनि लोग्नेमान्छेसंग साथ मिलेर काम गर्ने प्रेरित गर्दू ।’

रतन चन्द

‘म पानी, वन र माटोसंग सम्बन्धित पर्वतीय दीगो विकासका लागि काम गर्ने मानिसहरूलाई प्रेरित गर्ने कुरालाई प्राथमिकता दिन्दू । पानी, वन र माटोको सन्दर्भमा पेशासंग आधारित योजनाहरूको बारेमा म मानिसहरूलाई बताउँछु । म आधुनिकताको नाममा जङ्गल बिनास गरिरहेका वा जमीनहरु अतिक्रमण गरेर मानिसहरूलाई हानी पुऱ्याइरहेका सङ्घठनहरु र सरकारको विरुद्ध आवाज बुलन्द गर्न जनताहरूलाई राजी गराउँछु । म गाउँका लागि विकास कार्यक्रमहरूको योजना बनाउँदा प्राकृतिक स्रोतहरूप्रति सकारात्मक दृष्टिकोण राख्न सबै तहका सबै प्रतिनिधिहरूलाई सहमत गराउँछु ।

पञ्चायतहरूको सुधार गर्न, ग्राम सभा सङ्गठित गर्न, तिनीहरूलाई कानूनी समुदायको रूपमा स्वीकार गर्न म सरकारलाई सहमत गराउँछु । यो कामलाई अगाडि बढाउन म सबै व्यक्तिहरूलाई सबै सङ्घठनहरूलाई, महिला मण्डलहरु समेत, युवा क्लबलाई, बुद्धिजीवीलाई र सरकारी कर्मचारीलाई सङ्गठित गर्दू । हामीहरु स्थानीय-स्तरमा संलग्न भैरहेका व्यक्तिहरूलाई निर्वाचित गर्ने काममा लाग्दौ जसले गर्दा उनीहरूले गाउँहरूको समस्यालाई उपेच्छा गर्न सक्ने छैनन् ।

यो भन्दा पनि बढी साक्षर कार्यक्रमहरु आयोजना गरेर म जनताहरूलाई राजनैतिक र आर्थिक कृयाकलापबाटे पनि सचेत गराउँछु । प्रतिनिधि र दलालहरूबाट मुक्ति दिलाउन म सहकारी संस्थाहरूलाई बलियो बनाउने काममा लाग्दू, जसले गर्दा मानिसहरूले आफ्ना उत्पादनहरूको सही मूल्य पाउन सकून् । म मानिसहरूलाई सहकारी वन विकास गर्नका

लागि पनि सहमत गराउँछु, जहाँ वृक्षारोपण गरिने छ, जहाँबाट गाईवस्तुलाई घाँस, मानिसहरूलाई फलफूल र आय आर्जनका अरु उत्पादनहरु पनि प्राप्त गर्न सकिने छ । जनताका लागि वनमा आधारित साधारण लेखहरु, नाटकहरु र अरु साहित्यिक रचनाहरु सुलभ हुने छन् ।'

अमित मित्र

'म अभिलेखहरु राख्नु, अनुसन्धान गर्नु ।'

'म लोकप्रीय पत्रिकामा लेखहरु लेख्नु ।'

'म निम्न र उच्च-स्तरमा जनताहरूलाई तालीम दिन्नु ।'

'म गोष्ठी गर्नु, अभियान चलाउँछु ।'

'म हिन्दू कुश-हिमालयहरूमा प्राकृतिक स्रोतहरूको व्यवस्थापन र स्वामित्व समुदायमा हुने गरी रणनीतिहरूको परिकल्पना र वकालत गर्नु । मेरो वकालतको पद्धति समानता, दीगोपन, सक्रीय सहभागिता, र लैङ्गिक कुराहरूलाई ध्यानमा राखेर गरिने छ ।'

सुभाष मेघुपुरकर

"व्यक्तिगत रूपमा

म मानव समाज र प्राकृतिक स्रोतहरूको सम्बन्धमा समझदारी र पहुँच बढाउन काम गर्नु ।"

"संस्थागत रूपमा

- म प्राकृतिक स्रोतहरूको उचित प्रयोग गर्ने बारेमा पञ्चायत र गाउँसभाहरुका सदस्यहरूबीच चेतना जगाउने र प्रोत्साहित गर्ने काम गर्नु,
- भू-क्षयका कारणहरु, जमीनको हेरिचार, समाजको भलाईको लागि त्यसको सबभन्दा उचित प्रयोग कसरी गर्ने भनेर बुझाउँछु, र
- सूक्ष्म योजनाहरूद्वारा गरीबहरूको आवश्यकता, खास महिलाहरूको आवश्यकता योजनामा पार्न निर्दूक्क हुने गरी म ग्राम पञ्चायतहरूलाई र वन विभागलाई ग्रहणशील बनाउँछु ।"

रमन देवी

"व्यक्तिगत रूपमा

पञ्चायतको प्रधानको हैसियतले म पञ्चायतका र साथ-साथै समुदायका सबै मानिसहरूलाई वृक्षारोपण गर्न सल्लाह दिन्नु ।"

“संस्थागत रूपमा

घर फर्किएपछि सामुदायिक वनको माध्यमद्वारा र पञ्चायतका सदस्यहरूसंगै महिलाहरूको पनि सहभागिताद्वारा वन संरक्षण गर्ने बारे म छलफल चलाउँछु । म महिलाहरूबीच जागृति फैलाउँछु र हिमावन्तीको सकारात्मक प्रभाव बारे जानकारी गराउँछु ।”

सुखदेव विश्वप्रेमी

‘चेतनाको विस्तार र विकासको प्रकृयामा सबै ग्राम पञ्चायतका ग्राम सभाहरूलाई संलग्न गराउनु महत्वपूर्ण कुरा हो । ग्राम सभामा महिलाहरूको सक्रीय सहभागिता हुनु पर्दै, प्रत्येक घरबाट एक-एक व्यक्ति हुनु पर्दै र सभा महिनाको एक पटक हुनु पर्दै ।

म निम्न कारणले मानिसहरूलाई सशक्तिकरण गर्ने कोशिश गर्दूँ :

- सहभागितात्मक पद्धतिद्वारा उपभोक्ताहरूको आवश्यकता र प्राथमिकतामा आधारित भएको प्राकृतिक स्रोतहरूको व्यवस्थापनको कार्यक्रम बढाउन,
- अरु सवालहरू पनि उल्लेख गर्दा समुदायहरूलाई प्राथमिकता दिने जन-आधारित, एकीकृत कार्यक्रमहरू बढाउन, र
- प्रभावशाली कार्यान्वयनका लागि जनमुखी कार्यक्रमहरू बनाउन ।

यस्ता जन-आधारित योजनाहरूले सम्बन्धित अधिकारीहरूबाट स्वीकृति पाएनन् भने म जनताहरूलाई सङ्गठित गर्नेछु र आफ्नो अधिकारको माग गर्न उनीहरूलाई आन्दोलित गर्नेछु ।’

सत्य प्रसन्न

“व्यक्तिगत रूपमा

- स्थानीय समुदाय र विभिन्न विभागहरूबीच समझदारी र सम्बन्ध बढाउन अनुसन्धानहरू गर्दूँ,
- सबै स्थानीय समुदाय एउटा ठूलो समुदायको रूपमा आउने कुरा पक्का गर्न स्थानीय समूह-कार्यलाई प्रोत्साहित गर्दूँ,
- गाउँ समुदायहरूको स्वतन्त्र र सशक्तिकृत इकाईका रूपमा काम गर्न सक्षम हुन, त्यसमा आइपर्ने बाधाहरूसंग जुझ्न सकून भन्नाका खातिर नीति र कानूनमा गर्नु पर्ने परिवर्तन र संसोधनका लागि वकालत गर्ने,
- स्थानीय-स्तरमा सामुदायिक विकासका लागि कस्तो बनोट र कस्तो पद्धति आवश्यक छ भनेर निर्णय गर्ने परिस्थितिको विश्लेषण गर्ने र त्यसका लागि समझदारी बढाउने,
- सामुदायिक सङ्गठनहरू पूर्ण रूपमा सचेत हुन, र ठीक काम गर्न सकून भनेर

आवश्यक र महत्वपूर्ण सूचना संकलन गर्ने र फैलाउने,

- विकासवान र दीगो स्थानीय अन्तर सम्बन्धहरुका लागि उपयुक्त साझेनिक बनौटहरुको नीति विश्लेषण गर्न अनुसन्धान गर्ने ।'

आदर्श बाला

“व्यक्तिगत रूपमा

- मानव जीवनको बचावटका लागि नभई नहुने पानी, वन र जमीनको महत्वको बारेमा ग्राम पञ्चायत र गाउँका सबै लोगनेमान्छे र स्वास्नीमान्छेबीच चेतना जगाउन म उपभोक्ता समूहलाई सधाउने छु ।
- वनलाई गाउँको निगरानीभित्र ल्याउनलाई प्रोत्साहित गर्न कोशिश गर्नेछु ।”

“संस्थागत रूपमा

- मेरो गाउँको महिला गाउँ समितिको उप-प्रधानको हैसियतले गाउँलेहरुलाई म वृक्षारोपण गर्न प्रोत्साहित गर्नेछु र मेरो गाउँसंगैका छिमेकी गाउँहरुमा पनि गएर वृक्षारोपणको चेतना जगाउनेछु र वृक्षारोपण गर्न प्रोत्साहित गर्नेछु ।
- म मेरा जनताहरुलाई यो कार्यशाला गोष्ठीको बारेमा र यहाँबाट प्राप्त गरेका कुराहरुको बारेमा बताउने छु । यहाँ सिकेका कुराहरुलाई व्यवहारमा उतार्न र मानिसहरुका सोचाइमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन कोशिश गर्नेछु ।
- म महिला विकासलाई प्रोत्साहन गर्न कार्यक्रमहरु आयोजना गर्ने योजना बनाउँछु र मेरो समिति मार्फत् मेरो गाउँका महिलाहरुलाई अरु सहभागिता बढाउन प्रोत्साहित गर्दू ।”

रामकी देवी

“व्यक्तिगत रूपमा

म मेरो गाउँमा फर्कने छु । वनहरु र तिनीहरुका स्रोतहरुको संरक्षणको बारेमा मैले यहाँ जे जति सिकें, ती कुराहरु मेरो गाउँलेहरुलाई भन्ने छु । म, हामीहरुले भोगिरहेका समस्याहरुका बारेमा सचेत गराउने छु । वनहरु तथा तिनीहरुका स्रोतहरुको महत्वका बारेमा तिनीहरुलाई कसरी ठीक ढङ्गले उपयोग गर्ने भन्ने बारेमा सचेत हुन मद्दत गर्नेछु ।”

“संस्थागत रूपमा

म गाउँमा फर्केपछि कार्यशाला गोष्ठीको बारेमा, यहाँ प्राप्त गरेका कुराहरुका बारेमा र वन संरक्षण गर्न कसरी मद्दत गर्ने भनेर हामीले गरेका निर्णयहरुका बारेमा मानिसहरुलाई बताउँछु । सकेसम्म वृक्षारोपण गर्न म मानिसहरुलाई प्रोत्साहित गर्नेछु ।”

म गाउँका महिलाहरूलाई माथि उठाउन हिमावन्तीले गरिरहेका प्रोत्साहनपूर्ण कार्यहरूको बारेमा पनि बताउँछु । मलाई आशा छ, यसले गाउँमा महिलाहरूलाई हामी पनि सक्षम छौं भन्ने कुराको बोध गर्न मद्दत गर्नेछु ।

राज्य तह

सुभाष मेन्थुपुरकरद्वारा प्रस्तुत, नवरचनाका तर्फबाट

- ‘वन-पैदावारबाट प्राप्त मुनाफा जनपक्षीय ढङ्गबाट बाँद्ने वन कानून र पञ्चायती राजसंग सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनको सवालहरूका लागि बन्ने नीतिहरूको वकालत गर्ने,
- सामुहिक दृष्टि निर्माणका लागि कामदारहरूलाई तालीम दिने,
- प्राकृतिक स्रोतसंग सम्बन्धित कृयाकलापहरू सम्झालन सक्ने गरी ग्राम सभाहरू र समितिहरूलाई सशक्त बनाउने,
- प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन, जो कानून, पद्धति र गाउँ-स्तरका समस्याहरूसंग सम्बन्धित छन्, तिनीहरूका बारेमा अनुसन्धान, अभिलेख र सूचना प्रसारण गर्ने,
- पंचायत राज संस्थाहरू, संयुक्त वन व्यवस्थापन, भारतीय वन कानून, वन सहकारी संस्थासंग सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनका कानूनहरूमा समुदायको हस्तक्षेपलाई सकेसम्म ठाउँ बनाउन प्रोत्साहित गर्ने,
- विषय वस्तुको विकास र बढी विस्तारका साथ नवरचना समाचार प्रकाशित गर्ने,
- समानताका लागि प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनको सवालहरूमा काम गरिरहेका समुदाय आधारित सङ्घठनहरूलाई मद्दत गर्ने,
- तृणभूमि उत्पादन र पशु-आहार (भूस्सा) उत्पादनको जाँगरलाई प्रोत्साहित गर्ने ।’

हिमाञ्चल प्रदेशका सहभागीहरूमा समावेश थिए : सुभाष मेन्थुपुरकर, कुलभूषण उपमन्त्री अमीत मित्र, जि.एस. गुलेरिया, सत्य प्रसन्न, रतन चन्द, शुखदेव विश्वप्रेमी, श्री जस्सु देवी पार, श्री रामकी देवी, श्री आदर्श बाला, श्री रमन देवी ।

उत्तर प्रदेश

व्यक्तिगत टिप्पणीहरू

बसन्ती बेन

‘म उत्तराखण्डका महिलाहरूको उत्थानका लागि काम गर्नेछु । वन उपभोक्ता समूहहरू (व.उ.स.) लाई बलियो बनाउने कोशिश गर्नेछु । हिमावन्तीद्वारा सुविधाविपन्न र शोषित महिलाहरूको विकासलाई प्रोत्साहित गर्नेछु ।’

राधा भाट

‘म वन उपभोक्ता समूहहरु र वन पञ्चायतहरुमा सर्व साधारण-स्तरका महिलाहरुलाई ५० प्रतिशत वृद्धि गर्ने कोशिश गर्नेछु, जसले गर्दा वनसंग सम्बन्धित सवालहरुमा तिनीहरुले दबाब दिन सकून् । यसका लागि हामी महिलाहरु बीच चेतना जगाउने छौं ।’

चण्डी प्रसाद भाट

‘म प्राकृतिक स्रोतहरुको संरक्षणका लागि र मानव जीवनको विकाससंग सम्बन्धित योजना बनाउने र नीतिहरु कार्यान्वयन गर्ने महत्वपूर्ण भूमिका निभाउने कोशिश गर्नेछु ।’

रमेश पहारी

‘एक जना पत्रकारको हैशियतले अनि दशोली ग्राम स्वराज्य मण्डलको जन सूचना तथा सहयोग केन्द्रको संयोजकको हैशियतले म निम्न कुराहरु गर्दूँ :

- जनताको माझमा चेतना जगाउने,
- कानूनी सवालमा समुदायका मानिसहरुलाई सचेत गराउने,
- महिलाहरुलाई सङ्गठित गर्नका लागि सबै गाउँहरुमा महिला मङ्गल दलहरु सिर्जना गर्ने, र
- हरेक गाउँको आफै एउटा वन हुने हिसाबले आन्दोलन शुरु गर्ने ।

म निर्वाचित प्रतिनिधिहरुलाई पञ्चायतका ऐन कानूनको बारेमा र विकास योजनाहरुको बारेमा सचेत गराउने कोशिश गर्नेछु । आजभोलि म सरकारी निकायहरुलाई गतिशील गराउन काम गरिरहेछु र म विकाससंग सम्बन्धित योजनाहरुको गुणसंग पनि सचेत छु । भविष्यमा यी योजनाहरुलाई म सारा हिन्दू कुश-हिमाली क्षेत्रमा विस्तार गर्नेछु ।’

राकेश शर्मा

- उत्तराखण्डमा वन पञ्चायतहरुको निर्माणका लागि जनताहरुमा चेतना जगाउने,
- उत्तराखण्डका ती सबै प्रशासकीय अधिकृतहरुलाई सहभागितात्मक पद्धति अनुसार काम गर्ने प्रोत्साहित गर्ने,
- विकासका काममा भाग लिन उत्तराखण्डका महिलाहरुलाई उत्साहित गर्न सक्रीय प्रयास गर्ने,

- यो कार्यशाला गोष्ठीभरिमा प्राप्त गरेको अनुभव बाँद्ने, र
- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु र सामुदायिक वन सङ्घठनहरूबीच एकरूपता ल्याउन अनुसन्धान गर्ने ।’

शैलारानी रावत

‘म महिला मङ्गल दलहरु सङ्गठित गर्नेछु र बैठकमा पनि नियमित रूपले उपस्थित हुन आग्रह गर्नेछु । वन उपभोक्ता समूह सङ्गठनहरु मार्फत् म ती व्यक्तिहरु, संघ-संस्थाहरु अथवा सरकारी विभागहरु विरुद्ध आवाज उठाउने छु, जसले वन सम्पदाको विनास गरिरहेका छन् । उत्तराखण्डमा म वनसंग सम्बन्धित कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिनेछु । म गाउँ विकास समितिका बैठकहरूमा वन पञ्चायतका अध्यक्षहरूलाई आमन्त्रण गर्नेछु । म महिला समूहहरूको महत्त्वे उपयोगमा नल्याइएका जमीनमा वृक्षारोपण गर्ने कार्यक्रमका योजनाहरु प्रारम्भ गर्दू ।’

शावित्री देवी विष्ट

‘मैले यो कार्यशाला गोष्ठीमा जे सिकें, त्यो अरुहरूलाई बाँद्ने छु । म महिला मङ्गल दलहरु र वन पञ्चायतहरूबीच समझदारी र पारस्परिक सहयोग बढाउन कोशिश गर्नेछु । वन पञ्चायतको नेताको हैसियतले वन क्षेत्रमाथि अतिक्रमण गर्नेहरूलाई कार्वाही गर्नेछु ।’

रैजा चौधरी

‘पत्र-पत्रिका र महिला मङ्गल दलहरु मार्फत् म निर्वाचित संस्थाहरु र वन उपभोक्ता समूहहरूमा महिलाहरूको ५० प्रतिशत सहभागिता हुनु पर्छ, भन्ने मेरो विचार विस्तारित गर्नेछु । म वन पञ्चायतहरूको कानूनी अधिकारको वकालत गर्नेछु, जसले गर्दा प्रशासनमा उनीहरूले दबाव दिन सकून् ।’

पुरिकन फर्तियाल

‘प्रयोगात्मक तरिकाबाट मैले यो कार्यशाला गोष्ठीमा जे जति सिकें, त्यो अनुभवलाई म निम्न लिखित व्यवहारमा उतार्ने कोशिश गर्नेछु ।

- योजना अधिकृतको हैसियतले नयाँ वन पञ्चायतहरु निर्माण गर्दा म महिलाहरूको सहभागितालाई जुटाउने कोशिश गर्नेछु ।
- उत्तर प्रदेश प्रशासन प्रतिष्ठानका भविष्यमा हुने कार्यशाला गोष्ठीहरूमा म वन स्रोत संरक्षणको बारेमा वन पञ्चायतका नेताहरूसंग छलफल गर्नेछु ।

- मलाई लेख लेखनमा रुची छ । भविष्यमा म प्राकृतिक स्रोतहरूसंग सम्बन्धित सवालहरूमा केन्द्रित हुनेछु ।
- म जनताहरूलाई उनीहरूको अधिकारबारे सचेत गराउने कोशिश गर्नेछु र प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनका लागि सकेसम्म, बढी भन्दा बढी आर्थिक सहयोग जुटाउने कोशिश गर्नेछु ।’

हेम गाइरोला

‘वन र वन व्यवस्थापनसंग भर पर्ने मानिसहरूको क्षमता वृद्धि गर्न योसंग सम्बन्धित कार्यहरूमा अरुहरूसंगै म सक्रीय रूपले खट्ने छु । जनताको अधिकारको म वकालत गर्नेछु । वन उपयोगसंग सम्बन्धित मतभेदलाई मिलाउन अरुहरूको मद्दत लिएर म मध्यस्थ समूहहरूको निर्माण गर्नेछु ।’

हेमा राना

‘म ग्राम पञ्चायत र वन पञ्चायतबीच संगति ल्याउने कोशिश गर्नेछु । वन पञ्चायतमा महिलाहरूको सहभागिताको लागि प्रोत्साहित गर्नेछु । बैठकमा पछाडि परेका र दविएका महिलाहरूलाई आमन्त्रण गर्नेछु । ग्राम पञ्चायत मार्फत् म मानिसहरूका लागि रोजगारको व्यवस्था पनि गर्नेछु ।’

कलावती देवी

- ‘महिला मङ्गल दलहरूका बैठकहरूमा उपस्थित हुन, म मेरा गाउँका सबै महिलाहरूलाई सहमत गराउने छु । म अरु गाउँहरूमा पनि महिला मङ्गल दलहरू गठन गर्न कोशिश गर्नेछु ।
- म वनसंग सम्बन्धित आन्दोलनहरूलाई बलियो बनाउने छु र वन संरक्षणका लागि काम पनि गर्नेछु ।
- प्राकृतिक स्रोतसंग सम्बन्धित अधिकारका लागि लड्न र आवाज बुलन्द गर्न म मानिसहरूलाई सङ्घठित गर्नेछु ।
- प्रतिनिधि निर्वाचित संस्थाहरूमा भाग लिन उत्तराखण्डका महिलाहरूलाई सहमत गराउनेछु ।’

बाउनी देवी

‘अरु महिलाहरूसंग मिलेर म गाउँ-गाउँमा जानेछु र महिलाहरूको सङ्गठन बनाउने छु । पढे-लेखेका लोगनेमानिसहरूले मद्दत गर्न चाहे भने, उनीहरूको पनि स्वागत हुनेछ । म सम्बन्धित विभागहरूले बढी नै स्याहारसुसार गरिनु पर्ने वा उपेच्छा गरिनु नपर्ने हिसाबले

महिलाहरूका सङ्गठनहरूलाई सक्षम बनाउने छु । लोगनेमान्देहरू जाँड, रक्सी खाएर माते भने महिलाहरूले दुख पाउने हुनाले यो सामाजिक अपराधको विरुद्ध म महिलाहरूलाई सङ्गठित गर्नेछु र आन्दोलन शुरु गर्नेछु ।'

संस्थागत तह

दशोली ग्राम स्वराज्य मण्डल

'दशोली ग्राम स्वराज्य मण्डल विगत चार दशकदेखि न्यायपूर्ण र समानतापूर्ण सामाजिक पद्धतिको लागि काम गरिरहेको र सम्पूर्ण ग्राम स्वराज्यहरूले यही महसुस गर्नु भनेर सपना देखिरहेछ । यसले प्राकृतिक स्रोत संरक्षणका लागि पनि निरन्तर स्पमा काम गरिरहेछ । यसका लागि यसले -

- वातावरणीय सुरक्षा गर्न र वृक्षारोपणलाई प्रोत्साहित गर्न शिविर र कार्यशाला गोष्ठीहरू आयोजना गर्दछ;
- तिनीहरूलाई नेतृत्व गर्ने सीप प्रदान गर्दै, सक्षम बनाउदै, चेतना जगाउदै महिला र दलित समूहहरू सङ्गठन गर्दछ;
- सबै गाउँमा गाउँ वनको विकास गर्न कोशिश गर्दछ; र
- सर्वसाधारण मानिसहरूलाई उनीहरूको अधिकार र कर्तव्य चिनाउन, प्राकृतिक स्रोत संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने सीप निर्माण गर्ने र तिनीहरूलाई सशक्तिकरण गर्न तालीम शिविरहरू संचालन गर्दछ ।

यो कार्यशाला गोष्ठीमा उत्पन्न भएका विचारहरूलाई संयोजित गर्दै दशोली ग्राम स्वराज्य मण्डलले यी कृयाकलापहरूलाई निरन्तरता दिने छ । रुची भएकाहरूसंग खासगरी वैज्ञानिक र प्राविधिक पक्षमा विचारहरू आदान-प्रदान गरिने छन् । विकास र वातावरणीय संरक्षणलाई अभ प्रभावकारी बनाउन गाउँ-स्तरका सङ्गठनहरूबीच राष्ट्रो किसिमको पारस्परिक सहयोग निर्माण गरिने छ । यसमा स्थानीय, क्षेत्रीय, राज्य र राष्ट्रिय-स्तरका प्रयत्नहरूको अध्ययन र विवेचना गरिने छ । साधारण तर, दीर्घो जन-मैत्री प्रविधिको विकास गरिने छ, र त्यसको विस्तार गरिने छ ।'

दशोली ग्राम स्वराज्य मण्डलका सहभागीहरूमा समाविष्ट थिए - रैजा चौधरी, कलावती देवी, बाउनी देवी, शावित्री देवी, चण्डी प्रसाद भाट, शैलारानी रावत र रमेश पहारी ।

उत्तराखण्ड

शैला रावतद्वारा प्रस्तुत

"यो कार्यशाला गोष्ठीका विभिन्न सहभागीहरूको प्राप्त गरेका ज्ञान अनुभवहरूलाई बाँदून विकास अध्ययन केन्द्र र उत्तर प्रदेश प्रशासन प्रतिष्ठान (Center for Develop-

ment studies [CDS] र Uttar Pradesh Academy of Administration [UPAA]) को पर्यवेक्षणमा नैनीताल र अगस्त्यमुनि, गढवालमा कार्यशाला गोष्ठीको आयोजना गरिने छ ।

उत्तराखण्डमा वन पञ्चायत, महिला मण्डल दल, र अरु स्वतन्त्र सङ्घठनहरु र पञ्चायतका प्रतिनिधिहरूलाई इसिमोडको स्थलगत प्रदर्शन र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुको कार्य पद्धतिबारे ज्ञान दिन स्थलगत तालीम दिइने छ । विकास अध्ययन केन्द्र र उत्तर प्रदेश प्रशासन प्रतिष्ठानले यसमा चासो लिने छ ।”

हिमान्वल प्रदेश र उत्तर प्रदेशमा प्रयास गरिएका केही रणनीतिहरु

निर्वाचित / राजनैतिक प्रतिनिधिहरु

फिर्ता बोलाउने वा जनमत संग्रह गर्ने अधिकारका लागि आन्दोलन, खास गरेर पञ्चायत राज संस्था (PRI) स्तरमा रणनीतिक दृष्टिले यदि राम्रो ढङ्गले आफ्नो कार्य नगरे प्रतिनिधिहरूले राजिनामा गर्नु पर्ने वाध्यताको सूचना ।

लैङ्गिक समानता

- सबै तहमा महिलाहरुको बृहत सहभागिताको आन्दोलन
- बालिकाहरूलाई अनिवार्य शिक्षा खासगरी ती क्षेत्रमा, जहाँ उस्तै मनका निर्वाचित प्रतिनिधि कार्य र गैर-सरकारी संस्था छन् ।
- सम्पत्तीको समान अधिकार
- पुरुषलाई शिक्षा

वन व्यवस्थापनमा सहभागितात्मकता

- संयुक्त वन व्यवस्थापन जस्ता निस्क्रीय, एकलकाटे कार्यक्रमको विरोधमा आन्दोलन ।
- सक्रीय सहभागितात्मक सामुदायिक वन व्यवस्थापन र त्यसको विस्तार ।

संस्थागत तह

क्षेत्रीय पञ्चायत

क्षेत्रीय पञ्चायत तहमा पञ्चायत राज संस्थाहरु र वन व्यवस्थापन संस्थाहरुबीच सामञ्जस्यता कायम गरेपछि पाँच वर्षभित्र यी संस्थाहरूलाई सबल बनाउन अगाडि बढने । (हेम गोइराला, पञ्चायत सेवा समिति, पौडी, गढवाल)

अन्तर-देशीय तह

अनुभव आदान-प्रदान गर्न प्रोत्साहित गर्नु,
प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन समूहहरु र सर्व साधारण स्तरका प्रजातान्त्रिक निर्वाचित संस्थाहरूलाई क्षमता बढाउन सहयोग गर्नु ।

नेपाल

विजय राज पौद्यालद्वारा प्रस्तुत

नेपाल देश समूहका सबै सहभागीहरूलाई आफ्ना व्यक्तिगत योजना र वचनबद्धताहरु लेख्न अनुरोध गरिएको थियो । त्यसपछि सहभागीहरु तीनवटा समूहमा बाँडिए-सरकारी निकाय, स्थानीय निर्वाचित प्रतिनिधिहरु, वन उपभोक्ता समूह र गैर-सरकारी सङ्गठनहरु । यी सबै समूहहरूले आफ्ना संस्थागत रणनीतिहरु र योजनाहरु कसरी तयार पार्ने भनेर छलफल गरे । यसरी छलफल गरिसकेपछि संस्थागत योजनाहरूको बारेमा छलफल गर्न, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय योजनाहरु र रणनीतिहरु तयार पार्न तिनीहरु सबै फेरि एउटा ठूलो समूहमा भेटे ।

व्यक्तिगत सम्मतिहरु

अप्सरा चापागाई

“मेरा व्यक्तिगत योजनाहरु यस प्रकार छन् -

- यो कार्यशाला गोष्ठीमा सिकेका कुराहरूलाई म मेरो गाउँमा फिजाउने छु र महिलाहरूबीच चेतना जगाउन र उनीहरूलाई सशक्तिकरण गर्न संलग्न रहनेछु ।
- वन ऐन कानूनमा म समस्या र समाधानहरु खोज्न प्रयत्न गर्नेछु ।
- म स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबीच राम्रो सम्बन्ध स्थापनाको संयोजन गर्ने प्रयत्न गर्नेछु ।
- म पारदर्शिता कायम राख्न प्रयत्न गर्नेछु ।”

कुमार योञ्जन

“म यी कुराहरूमा वन उपभोक्ता समूहहरूलाई मद्दत गर्नेछु -

- वन उपभोक्ता समूहले गरेको आय-आर्जन उक्त समूहकै होस् भन्ने कुरा पक्का गर्न,
- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबीचको संयोजनलाई अगाडि बढाउन, र
- तिनीहरूको कार्यक्रमको मूल्यांकन गर्न ।”

मायादेवी खनाल

“म अन्यायको विरुद्धमा निरन्तर रूपले जुझिरहने छु । महिलाहरूलाई प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी उनीहरूको कानूनी अधिकार बारे जानकारी दिलाउने छु । उनीहरूको सम्पत्तिमाथिको अधिकार, शिक्षाको अधिकार र स्वास्थोपचारको अधिकारबारे पनि जानकारी दिलाउने छु । म अरु सङ्गठनहरूसंग पनि काम गर्ने कोशिश गर्नेछु, तिनीहरूका विचारहरूलाई जानकारीमा ल्याउने छु । आवश्यक पञ्चो भने तालीमको आयोजना गर्न पनि सधै तयार रहने छु ।”

सानु कुमार श्रेष्ठ

“सामुदायिक वनको विकास गर्नका लागि वन उपभोक्ता समूहहरू र निर्वाचित संस्थाहरूबीच रहिरहेको खाडल पुर्न पर्दै । यो कुराहरूलाई व्यवहारमा उतार्न म निम्न कुराहरू गर्नेछु ।

- वास्तविक वन उपभोक्ता पत्ता लगाउन,
- सामान्य उपभोक्ताहरूको स्वीकृतिको आधारमा वन उपभोक्ता समितिहरू निर्माण गर्ने । वन उपभोक्ता समूहहरूलाई कानूनतः बलियो बनाउन जसले गर्दा आफ्नो हातमा सुमिपसकेको वन फेरि सरकारले फिर्ता लिने हो कि भनेर नडराउन् भन्न,
- सामुदायिक वन विकास गर्न श्री ५ को सरकारले गाउँ विकास समितिहरूलाई दिइने बजेटको केही भाग वन उपभोक्ता समूहहरूले नै पाउन् भन्न, र
- वन उपभोक्ता समूहहरूको आम्दानी तीन महिनामा एक पटक या छ महिनामा एक पटक जनताले थाहा पाउने गरी घोषणा गरिनु पर्दै, गाविसद्वारा वर्ष-वर्षमा लेखा परीक्षण पनि गराउनु पर्दै ।”

भूमिरमण नेपाल

“म स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरू र वन उपभोक्ता समूहहरूका सदस्यहरू रहेको संयोजक समिति निर्माण गर्न मद्दत गर्नेछु । म वन उपभोक्ता समूहहरूलाई वन विभागसंग सम्बन्ध अझ विकास गर्न मद्दत गर्नेछु र वन उपभोक्ता समूहहरूको कामलाई जन समक्ष ल्याउने छु ।”

छोड्बा लामा

“म निम्न कामहरू गर्नेछु -

- सामुदायिक वनको विकास गर्ने प्रयत्न गर्दै म वन उपभोक्ता समूहहरूसंग काम गर्दू,
- मेरो गाविसका वन उपभोक्ता समूहहरूलाई मद्दत प्रदान गर्दू,
- धेरैलाई थाहा नभएको हुनाले म सामुदायिक वनबारे थाहा दिन्छु,

- सामुदायिक वनसंग सम्बन्धित कार्यहरूलाई बढी समय दिन्छु, र
- सामुदायिक वनबाट आम्दानी उठाउँछु, जुन गाउँ विकासमा लगाउन सकिन्छ । ”

भिमलाल सुवेदी

“वन उपभोक्ता समूहहरूको अधिकार निश्चित गर्न नाराहरु भन्दा व्यवहारिक कार्यहरू नै महत्वपूर्ण छन्, भन्ने कुरामा म विश्वास गर्दूँ । संस्थागत विकासका लागि जिल्ला विकास समिति र अरु संस्थाहरूका बीचमा संयोजन हुनु पर्दै । मेरो गाउँको, मेरो देशको विकासमा महत गर्न सबभन्दा बढी म आफैले कोशिश गर्नेछु । गाउँमा एकता ल्याउन कार्यरत रहनेछु । ”

बर्ण थापा

“सरकारी तहमा, स्थानीय प्रतिनिधिहरू र संस्थाहरूमा समझदारी बढाउँदै स्थानीय सामुदायिक संस्थाहरू र स्थानीय प्रतिनिधिहरूबीच संयोजन ल्याउन म कार्यरत रहने छु । व्यक्तिगत रूपमा र मेरो संस्थाको तर्फबाट पनि यस कार्यका लागि सहयोग पुऱ्याउन, म सधै तयार रहने छु । ”

ज्ञान बहादुर तामाङ्ग

“लैङ्गिक समानतालाई विशेष ध्यान दिएर म सधै सामुदायिक वनको विकासका लागि काम गर्न प्रयत्नशील रहने छु । म सुविधाविपन्न र गरीब मानिसहरूलाई सामुदायिक कार्यालयहरूमा काम गर्ने मौका दिनेछु । म वन उपभोक्ता समूहहरूलाई सामुदायिक वनसंग सम्बन्धित कानूनहरूबाटे सचेत गराउने छु । ”

मुरारी खनाल

“म निम्न कुराहरु गर्नेछु –

- प्रत्येक दिन एक घण्टा वन उपभोक्ता समूहहरूकालागि प्रदान गर्नेछु,
- खास सुकुम्वासीहरूलाई पत्ता लगाउने छु,
- आय आर्जनकालागि वनबाट वैकल्पिक स्रोतहरू प्राप्त गर्न अग्रसर हुनेछु,
- भू-क्षयका समस्याहरू हल गर्न काम गर्नेछु, र
- वन विकासकालागि प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गर्ने तरिकाहरू पत्ता लगाउने छु ।

जुनेली श्रेष्ठ

“म यो कार्यशाला गोष्ठीमा प्राप्त गरेको ज्ञान बाँझ्ने छु । म समाज सेवामा

महिलाहरूलाई संलग्न हुन निरन्तर रूपले प्रोत्साहित गर्नेछु र महिलाहरूको सशक्ति-करणका लागि पनि कार्यरत रहने छु । म सामुदायिक वनबारे धेरै मानिसहरूलाई सचेत गराउने छु ।”

प्रकाश माथेमा

“मेरो उद्देश्य हुने छ -

- सामुदायिक वन विकासमा स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरूको भूमिकाको बारेमा मेरा सहृदयीहरू र मेरा पेशागत साथीहरूसंग अन्तरकिया कार्यक्रमहरू चलाउने,
- सामुदायिक वन सम्बन्धी विभिन्न ऐनहरूको नक्कलीकरण हटाउन छलफलको स्तर बढाउने,
- मेरा स्थलगत भ्रमणहरूमा स्थानीय संस्थाहरू र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबीच अन्तरकिया कार्यक्रमहरू आयोजना गर्ने,
- सम्बन्धित सबालहरूमा स्थलगत-तहका कर्मचारीहरूलाई सम्वेदनशील बनाउने, र
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूका अधिकारहरू निश्चित पार्न सक्दो प्रयत्न गर्ने ।”

आरती श्रेष्ठ

“म गर्नेछु -

- सामुदायिक वनबारे थाहा नपाएका जनताहरूलाई सूचना प्रदान गर्ने,
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू वा अरु समूहहरूमा सदस्य हुन चाहने व्यक्तिहरूलाई मौका प्रदान गर्ने,
- गाउँमा आय-आर्जन तालीम उपलब्ध गराउने, र
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूमा भाग लिन सबैलाई समान अवसर प्रदान गर्ने ।”

किशोरचन्द्र दुलाल

- “सबै क्षेत्रमा महिलाहरूको सहभागिता हुनु पर्छ भन्ने कुरामा म दृढ विश्वास गर्दू । सधै पारदर्शिता रहोस् भनेर म प्रयत्न गर्नेछु ।
- म सामुदायिक वन र विकेन्द्रीकरणसंग सम्बन्धित कानूनहरूको नक्कलीकरण र मतभेदहरूमा उठ्ने समस्याहरू समाधान गर्न प्रोत्साहित गर्नेछु ।
- म स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरू र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबीच राम्रो संयोजन ल्याउने सधै प्रयत्नशील रहने छु ।
- म वन उपभोक्ता समूहहरूलाई मद्दत गर्नेछु र जिल्ला सभालाई ती योजनाहरू स्वीकृत गर्न सहमत गराउने छु ।

- म सधै सामुदायिक वन उपभोक्ताहरूलाई विकासका प्रत्येक कार्यकमहरूमा जुटाउन प्रयत्नशील रहने छु ।”

सवित्रा कुमारी भट्टराई

“स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबीच राम्रो संयोजन ल्याउन चासो देखाउने छु भनेर म प्रतिज्ञा गर्दू । म सधै वातावरणको रक्षा गर्नेछु । वन संरक्षणको बारेमा महिला र गरीब मानिसहरूबीच चेतना फैलाउँछु । अरु संस्थाहरु र सम्बन्धित मानिसहरूसंग भेटदा वनसंग सम्बन्धित ज्ञानहरु आदान-प्रदान गर्नेछु ।”

सूर्य प्रसाद अधिकारी

“ऐन कानूनसंग सम्बन्धित समस्याहरु समाधान गर्ने म कार्यरत रहने छु -

- वन संरक्षण, व्यवस्थापन र उपयोगको सम्पूर्ण अधिकार सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूलाई प्रदान गर्न;
- निर्वाचित, स्थानीय संस्थाहरूद्वारा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूलाई सकारात्मक सहयोग दिलाउन कोशिश गर्न;
- महिला र शोषित जनतालाई सामुदायिक प्रतिनिधित्व गर्ने अवसर प्रदान गर्न; र
- २०४९ को वन कानून र २०५१ को वन नियम बारे सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु स्थानीय संस्थाहरूलाई व्यापक जानकारी दिलाउन ।”

विन्दु मिश्र

“म महिला सशक्तिकरणका विभिन्न तरिकाहरु पत्ता लगाउने कोशिश गर्नेछु । म सामुदायिक वन सम्बन्धी विकास कार्यका लागि विभिन्न संस्थाहरूसंग सम्पर्क राख्ने छु । यस्ता विकास कार्य म आफैले लागू गर्ने कोशिश गर्नेछु । अनि विभिन्न सवालहरु पत्ता लगाएर अन्तरक्रिया कार्यकमहरूको आयोजना गर्नेछु ।”

बहादुर रोकाया

“मेरो जिल्ला कञ्चनपुरमा सामुदायिक वन हस्तान्तरण गरिएको छैन । काठपातको तस्करी मेरो जिल्लाको साधारण कुरा हो । गरीब मानिसहरु रुख काट्छन् र यदि यस्तै भइरह्यो भने, हाम्रो क्षेत्र छिट्टै मरुभूमि हुने छ । काठपातको तस्करी रोक्न वनसंग सम्बन्धित सवालहरूबारे गरीब जनतालाई जानकारी गराउनु पर्दै । रुखहरु रोप्न उनीहरूलाई प्रोत्साहित गर्नु पर्दै, जसबाट तिनीहरूले आयआर्जन गर्न सक्ने छन् र रोजगारी पनि पाउने छन् ।”

महेशहरी आचार्य

“म गर्नेछु - सामुदायिक वनसंग सम्बन्धित ऐन, नीति नियमहरूबारे व्यक्तिगत स्तरमा छलफल गर्दू र धेरै व्यक्तिहरू, समूहहरू र सङ्गठनहरूलाई त्यसबारे ज्ञान दिलाउँछु -

- वन उपभोक्ता समूहहरू र स्थानीय सङ्गठनहरूबीच अरु बढी संयोजन ल्याउन कर्मचारी हरूलाई सोभै निर्देशन दिन्छु,
- महिलाहरूलाई सशक्तिकरण गर्न कार्यशाला गोष्ठी र तालीम आयोजना गर्दू, र
- महिलाहरूको क्षमता विकास गर्न गैर-सरकारी संस्था, अन्तर्राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्था र समुदाय-आधारित सङ्गठनहरूलाई सहयोगको व्यवस्था मिलाई दिन अनुरोध गर्दू ।”

बि.आर. पौड्याल

“म निर्वाचित संस्थाहरूलाई सामुदायिक वनबारे ज्ञान दिलाउन कार्यरत रहने छु । वन विभागका नीतिहरू, निर्देशनहरू व्यवहारमा लागू गर्न पनि कार्यरत रहने छु । अनि स्थलगत भ्रमणबाट प्राप्त प्रतिक्रिया सूचना वन विभागलाई प्रदान गर्नेछु ।”

लक्ष्मी भण्डारी

“वन विकासका लागि काम गर्दा म राजनीतिलाई पन्चाउने छु र महिलाहरूको अधिकार स्थापित गर्न सधै सहयोगी रहने छु ।”

श्याम घिमिरे

“सामुदायिक वन र स्थानीय संस्थाहरूबीच सुसम्बन्ध राख्नु महत्वपूर्ण कुरो हो । व्यवहारिक अविश्वास कानूनी बन्देजहरू हटाउनु भन राम्रो हो । गाविसले सामुदायिक वनलाई मद्दत गर्नु पर्दै । म पनि मद्दत गर्न कोशिश गर्दू -

- वनबाट प्राप्त आम्दानी गाउँ विकास, गरिबी निवारण र आय बृद्धिका लागि खर्च गर्ने सल्लाह दिएर,
- आर्थिक रूपमा कमजोर वन उपभोक्ता समूहहरूलाई मद्दत प्रदान गरेर, र
- वन व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यशाला गोष्ठी आयोजना गरेर ।”

कृष्ण प्रसाद सापकोटा

“म प्रतिज्ञा गर्दू -

- सामुदायिक या व्यक्तिगत भूमिमा मानिसहरूलाई वृक्षारोपण गर्नका लागि प्रोत्साहित गर्ने,
- प्रत्येक घरबाट एक जना महिला र एक जना पुरुष सामुदायिक वन उपभोक्ता

समूहमा आमन्त्रण गर्ने,

- गा.वि.स. र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहसंग मद्दत लिएर वातावरण विकासका लागि कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्ने, र
- रोजगारी-आधारित र आयआर्जन-आधारित वनमा जोड दिन ।”

बालकृष्ण यानी

- “म महिलाहरूलाई सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबारे जानकारी गराउँछु र अशिक्षित महिलाहरूलाई सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहमा सङ्घठित हुन प्रोत्साहित गर्दूँ
- म स्थानीय संस्थाहरूको सहयोगले सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू र स्थानीय संस्थाहरूको नीति र व्यवहारहरूमा एक रूपता ल्याउने कोशिश गर्दूँ, र
- अहिले यो कार्यशाला गोष्ठीमा मैले कानूनी र व्यवहारिक ज्ञान हासिल गरेको छु । यसलाई म आफ्नो वन उपभोक्ता समूहमा बाँझ्दूँ ।”

गुमनघ्वज कुंवर

“यी कुराहरू महत्वपूर्ण हुने छन् -

- वन उपभोक्ता समूहको निर्माण गर्नु; वन संरक्षण सम्बन्धी ज्ञान र सल्लाह प्रदान गर्ने, वन उपभोक्ता समूह र वन विभागबीच मध्यस्थिताको कार्य गर्नु,
- वन उपभोक्ता समूहलाई जनताको निर्णय अनुसारको विकास कार्य गर्न सल्लाह दिनु,
- गाउँले जीवनको उत्थान गर्ने शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, बजार व्यवस्था र पिउने पानीको प्राथमिकता दिनु,
- महिलाहरूले दिएको सल्लाहमा निर्णय गर्ने आशय पनि लुकेको कुरा निश्चय गर्नु, र
- वन उपभोक्ता समूहका बैठकहरूमा लिएका निर्णयहरूको जानकारी परिवारका सदस्यहरूलाई पनि दिनु ।

म वन व्यवस्थापन, विकास र स्वच्छतासंग सम्बन्धित कार्यहरूलाई प्रारम्भ गर्न प्रयास गर्नेछु । यदि मैले यस्ता कार्यहरू आफैले प्रारम्भ गरें भने, म अरुका लागि पनि उदाहरणीय हुने छु ।”

देवी अधिकारी

“सामुदायिक विकासको कार्यमा राजनीतिकरणलाई स्वीकृति दिइनु हैँदैन । त्यस्तै गरेर सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको सदस्यताका लागि वर्ग, जात र गरिबी बाधाको रूपमा लिइनु हैँदैन । त्यसैले उपेच्छितहरू जम्मैलाई म सचेत गराउने छु र जति सक्छु त्यति महिलाहरूको समर्थन गर्दूँ । म गाविस, जिविस र जनप्रतिनिधिहरूको सल्लाहबाट लाभान्वित हुने कोशिश गर्दूँ ।”

ईश्वर पोखरेल

“एउटा व्यक्तिको रूपमा म तलका कार्यहरु गर्नेछु -

- वन उपभोक्ता समूहहरुमा महिलाहरुको ५० प्रतिशत सहभागिताका लागि म आवाज उठाउने छु ।
- म आर्थिक रूपले सुविधाविपन्न समूहहरुलाई समाज सेवामा भाग लिन प्रोत्साहित गर्नेछु ।
- म वनसंग सम्बन्धित कार्यहरुमा राजनीतिकरणलाई स्वीकृति दिने छैन ।
- म एकताको भावनालाई जोगाई राख्न काम गर्नेछु ।

घण्ट प्रसाद अर्याल

“म गर्नेछु -

- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुमा आय-आर्जनको कामलाई विकास गर्नेछु र आम्दानी गाउँको विकासमा लगाउने छु,
- महिलाहरुलाई वन उपभोक्ता समूहहरुमा भाग लिन सहमत गराउने छु,
- वन विभाग, गाविस, जिविसको सल्लाहले विकास कार्य सम्हाल्ने छु,
- विकास कार्यमा वन उपभोक्ता समूहहरुले निर्णय गर्न सकेको हेर्ने छु र
- वातावरण सफा सुग्रहर र हरियाली राख्न कार्यरत रहने छु ।”

रामशरण घिमिरे

“मेरो वन उपभोक्ता समूहमा महिला सहभागीको संख्या बढाउन कोशिश गर्नेछु र म महिला अधिकारको लागि आवाज उठाउने छु । म वनको सदुपयोग राम्ररी होस् भने कुराका लागि वन उपभोक्ता समूहहरुले स्थानीय संस्थाहरुबीच कसरी सुसम्बन्ध राख्न सक्छ भनेर छलफल चलाउने छु । म वन उपभोक्ता समूहहरुले वनको उपयोग गर्दा देखा पर्ने अन्तरविरोधपूर्ण ऐनहरुलाई तुलनात्मक तरिकाले अध्ययन गर्ने तयारी पनि गर्नेछु । म यो कार्यशाला गोष्ठीका छलफल र तिनीहरुका परिणामबारे साथीहरुलाई बताउने छु ।”

दिलराज खनाल

“म निम्न कुराहरुमा चासो लिने छु -

- प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन सम्बन्धी अस्पष्ट ऐनहरुलाई संसोधन गर्ने कार्य गर्न,
- टाढा टाढाका क्षेत्रहरुमा बसेका मानिसहरुलाई प्राकृतिक स्रोतमाथि तिनीहरुको अधिकारबारे जानकारी दिलाउने छु र प्राकृतिक स्रोतमाथि उनीहरुको अधिकार अझ बढाउन कार्यरत रहने छु,

- प्राकृतिक स्रोतहरूको उपयोगमा देखा पर्ने विरोधहरूलाई समाधान गर्न, म वैकल्पिक समाधानहरू खोज्ने छु र व्यवहारिक रूपमा तिनीहरूलाई लागू गर्न कार्यरत रहने छु, र
- वन उपभोक्ता समूहहरू विरुद्ध अदालतमा दर्ता भएका कानूनी मुद्दाहरू लड्न म वन उपभोक्ता समूहहरूलाई सहयोगको स्वयं सेवा प्रदान गर्नेछु ।”

कमला शर्मा

“मेरो कामले महिलाहरू र तलका कुरालाई संलग्न गराउने छु -

- महिलाहरूलाई चुलाचौकाको बन्धनबाट बाहिर निकाल्न, महिला तथा पुरुष दुवैलाई भेदभाव विरुद्ध सचेत गराउन,
- नीति निर्माण गर्ने पद्धतिमा महिलाहरूलाई अगाडि ल्याउन, र
- उपभोक्ता समितिमा ५० प्रतिशत महिला प्रतिनिधिहरू छन् भन्ने कुरा निश्चय गर्न ।”

मोहन थापा प्याकुरेल

“व्यक्तिगत रूपमा, म तयार रहने छु -

- विभिन्न संस्थाहरूसंग सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको सम्बन्ध बनाउने र विकास गर्ने र यसो गर्न आफै समूहलाई सहयोग गर्न,
- वन व्यवस्थापनसंग सम्बन्धित कार्यक्रमहरूमा अन्तर्रक्षियाको आयोजना गर्न,
- वन व्यवस्थापन र नीति निर्माण पद्धतिमा सबै वर्गका मानिसहरूलाई सहभागिताका लागि अवसर दिलाउन,
- सबै वर्गका जनताहरूसंग विकेन्द्रीकरण र उपभोक्ता अधिकारबारेका जानकारीहरू बाँह्न,
- महिलाहरूको सहभागिता बढाउन, र
- वन उपभोक्ता समूहहरूसंग वन व्यवस्थापन सम्बन्धी बैठक तयारी गर्न ।”

हरि प्रसाद न्यौपाने

“म सधै उपभोक्ता समूहहरूको अधिकारको रक्षा गर्न सहयोग गर्दू र निर्णय लिने कार्य गर्दा सर्वसाधारणको स्वीकृतिको पद्धतिलाई प्रोत्साहित गर्दू ।”

गणेश तिमिल्सना

- “सामुदायिक वनको शुरुवात् नभएको ठाउँमा सो कार्य शुरुवात् गर्न म मानिसहरूलाई प्रोत्साहित गर्दू ।
- म सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूमा भाग लिन महिलाहरूलाई समान अवसर प्रदान गर्ने प्रयत्न गर्दू ।

- म स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु मिलेर काम गर्ने प्रेरित गर्दू । ”

कुल बहादुर के.सी.

“म विकासका लागि जडीबुटीको खेती गर्ने प्राथमिकता दिन्छु । ”

गणेश श्रेष्ठ

“म स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुबीच मध्यस्थता र संयोजकको भूमिका निर्वाह गर्दू । विकेन्द्रीकरण र वनसंग सम्बन्धित अस्पष्ट कानून र मतभेदहरुबारे जनतालाई सचेत गराउँदू । आफू प्रतिनिधि भएको संस्थालाई म यो कार्यशाला गोष्ठीमा सिकेका ज्ञानहरु बाँइदू । म मेरो जिल्लामा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुबीच एक दिनको अन्तरक्रिया आयोजना गर्ने चाहन्दू । ”

संस्थागत तह

सरकारी निकायहरू

- २०४९ को वन ऐन र २०५२ को वन नियम लागू गर्दा देखा परेका समस्या र अवरोधहरु जुन कार्यशाला गोष्ठीमा, सेमिनारमा र स्थलगत भ्रमणमा उठाइएका थिए, तिनीहरुको समाधान खोजन चासो राख्ने ।
- सामुदायिक वन व्यवस्थापनका सबै पक्षहरुमा स्थानीय निर्वाचित प्रतिनिधिहरु र वन उपभोक्ता समूहहरुबीच अन्तरक्रियाका कार्यक्रमहरु आयोजना गर्ने चासो राख्ने ।
- वन उपभोक्ता समूहहरुका कृयाकलापहरुमा पारदर्शिता कायम गर्ने चासो राख्ने, उनीहरुका रिकर्डहरु राम्ररी राख्न प्रेरित गर्ने ।
- क्षमता विकास तालीम आयोजना गर्ने र सिकाउने र वन उपभोक्ता समूहहरुले आफ्ना कार्यक्रमका प्रतिवेदनहरु निरन्तर रूपमा पठाउन भनेर निश्चय गर्ने ।
- महिलाहरुका लागि स्थानीय रूपमा तालीम र कार्यशाला गोष्ठीहरुको आयोजना गर्ने, जसले गर्दा महिलाहरुलाई वन व्यवस्थापनका प्रविधि र सीपहरु सिकाउन सकियोस् । जिल्ला भित्रका र जिल्ला बाहिरका अध्ययन भ्रमणमा सहभागीहरु छान्दा वा चुन्दा प्रत्येक गाउँ र टोलबाट महिलाहरुलाई प्राथमिकता दिन सकियोस् ।

वन उपभोक्ता समूहहरु र गैर-सरकारी सङ्घठनहरू

- वन उपभोक्ता समूहहरुको स्थानीय निर्वाचन संस्थाहरुसंग सम्बन्ध -
- ▲ वन उपभोक्ता समूहहरुका निम्न कृयाकलापहरु संयोजित गरेर कार्यान्वयन गर्ने

स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरुसंग-सामुदायिक वन विकास, सामाजिक विकास, उपभोक्ताहरु र उपभोक्ता समूहहरुबीचको मतभेद समाधान,

▲ वन-पैदावार सम्बन्धी कामको बारेमा स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरुलाई सहयोग गर्ने ।

- समुदाय-आधारित आय आर्जन कृयाकलापहरुलाई चिनाउने र कार्यान्वयन गर्ने,
  - वन उपभोक्ता समूहहरुले सामाजिक विकासका कृयाकलापहरु संचालन गर्नु पर्छ : साक्षरता अभियान, जन स्वास्थ्य कार्यक्रम, खानेपानी योजना, गोरेटो बाटोहरु, र स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरुसंग रास्तो सुसम्बन्ध,
  - सम्बन्धित निकायहरुलाई सामुदायिक वनका कृयाकलापहरु दुब्ल्याउने, छाटने, सफा गर्ने, र नयाँ विरुद्ध रोप्ने प्राविधिक सहयोगबारे सोधने,
  - महिलाहरुलाई, गरीबहरुलाई, सान्है विपन्नहरुलाई वा सुविधाविपन्न उपभोक्ताहरुलाई समूह बैठकमा संलग्न गराउने र सर्वसाधारणहरुको सर्वसम्मतिबाट वन उपभोक्ता समूहहरुका निर्णय गराउने । साक्षरता कार्यक्रम, महिला साक्षरता, र सशक्तिकरण सम्बन्धी सामाजिक बनाउने र तिनीहरुलाई चारैतिर फैलाउने,
  - नेटवर्क (कार्यजालो) कार्यशैलीबाट वन उपभोक्ता समूहहरुबीच स्वयं सेवा कार्यक्रम आयोजना गर्ने, र सञ्चालन गर्ने,
  - अध्ययन भ्रमणद्वारा वन उपभोक्ता समूहहरुका समस्याहरु पत्ता लगाउने र ती समस्याहरु समाधान गर्ननिर लाग्ने,
  - वन उपभोक्ता समूह कार्यक्रमहरुलाई सामुदायिक वनको माध्यमद्वारा सामाजिक र सामुदायिक विकासतिर लगाउने,
  - सम्बन्धित निकायहरुलाई सुझाव र सरसल्लाहरु दिने, जसले गर्दा उनीहरुले आजभन्दा बढी जनपक्षीय, बढी प्रगतिशील भएर वन र अरु सम्बन्धित कुराका नियमहरु संसोधन गर्नु । सेमिनार, कार्यशाला गोष्ठी, अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरुको आयोजना गर्ने र सम्बन्धित निकायहरुलाई उच्चतम् विकासका लागि दबाब दिने,
  - भूमि सुधार, संरक्षण र सर्वेक्षण विभाग, मालपोत अधिकृत जस्ता सम्बन्धित निकायहरुसंग मिलेर वन क्षेत्रको पुनः नापी गर्ने,
  - वन उपभोक्ता समूहहरु विकास गर्न र बलियो बनाउन निम्न कुराहरु सञ्चालन गर्ने -
- ▲ उपयुक्त लेखाजोखा राख्ने;
- ▲ राम्ररी हिसाब-किताब राख्ने; र
- ▲ नियमित लेखा परीक्षण गर्ने ।
- नियमित दर्ताको खबर पठाउने ।
  - वन उपभोक्ता समूहहरुसंग पर्याप्त पैसा भयो भने गरीब समूहहरुलाई हल्का ऋण सुविधा दिने ।
  - नियमित बैठक र साधारण सभाहरुको आयोजना गर्ने ।
  - बैठकका निर्णयहरु प्रसारित गर्न हरेक महिना सार्वजनिक सूचना पाटीमा टाँसी दिने ।
  - वन उपभोक्ता समूहहरुमा महिला सहभागितालाई प्रोत्साहित गर्ने, सहभागितामा

समानताको धारणा कार्यान्वयन गर्ने, र ५० प्रतिशत महिला प्रतिनिधि पुऱ्याउने लक्ष्य लिने ।

स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु

- वन उपभोक्ता समूहलाई नीति निर्माण तहमा संलग्न गराउने ।
- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरुका सामयिक योजनाहरुमा वन उपभोक्ता समूहहरुका सामयिक योजना सम्मोवश गराउने । विभिन्न वन उपभोक्ता समूहहरुबीच समन्वय समिति निर्माण गराउने ।
- जिल्लास्तरीय वन उपभोक्ता समूह संघ (संभवत जिल्लास्तरको सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुको महासंघ, नेपाल) जिल्ला वन कार्यालय र जिल्ला विकास समितिद्वारा संयुक्त वन व्यवस्थापन तालीम र कार्यशाला गोष्ठी आयोजना गर्ने ।
- नीति निर्माण गरेर स्थानीय मानिसहरुलाई सार्वजनिक या व्यक्तिगत बाँझो र रुखो जग्गामा बोट विरुद्ध रोप्न प्रोत्साहित गर्ने ।
- उत्पादनशील तरिकाले प्रयोग गर्न लगाउन अथवा आय-आर्जन गर्न लगाउन रुखो अथवा सिंचाई नगरेको व्यक्तिगत जग्गाबाट पनि मालपोत उठाउने ।
- सबै जन-संस्थाहरुमा, सङ्घठनहरुमा, समितिहरुमा महिलाहरुको ५० प्रतिशत सहभागिता बनाउन उपयुक्त नीति निर्माण गर्ने ।
- वन उपभोक्ता समूहहरुलाई उनीहरुको संकलित कोषबाट वन-आधारित उद्योगहरु स्थापना गर्न प्रोत्साहित गर्ने ।
- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरुको निर्देशन पद्धतिलाई प्रभावकारी ढङ्गले नियमित गर्ने ।
- प्राविधिक पक्षलाई कार्यरूप दिन स्थानीय निर्वाचित प्रतिनिधिहरुलाई बचनबद्ध गराउने ।
- गा.वि.स., वन उपभोक्ता समूह र रेञ्ज पोष्टद्वारा गाउँ-स्तरको वन व्यवस्थापन तालीम र कार्यशाला गोष्ठी संयुक्त रुपमा आयोजना गर्ने ।
- सबै तालीम र कार्यशाला गोष्ठीमा समान रुपले महिलाहरुलाई समावेश गराउने ।
- भइरहेको वर्तमान जिल्ला वन कार्यालयको बनोटमा उपयुक्त प्राविधिक मानवस्रोत हुने गरी, मानव स्रोतको आवश्यकता अनुसार जिल्ला वन कार्यालयको सङ्घठनिक बनोटमा पुनर्गठन गर्ने ।

राष्ट्रिय तह

- सम्बन्धित निकायहरुबीचमा राष्ट्रिय र क्षेत्रीय तहमा कार्यशाला गोष्ठी आयोजना गर्ने, संयोजन गर्ने । विकेन्द्रीकरण र वनसंग सम्बन्धित नीति, नियम, ऐन कानूनहरुमा पूरक र आवश्यक संसोधन गर्ने, सल्लाह दिने, वकालत गर्ने । जिल्ला विकास समिति महासंघ, नेपाल र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुको महासंघ, नेपाल (ADDCN, FECOFUN) र हिमावन्तीका अध्यक्षहरुले इसिमोडको सहयोगमा

कार्यशाला गोष्ठीहरु आयोजना गर्ने चासो देखाउने ।

- वन-आधारित आय-आर्जनका कृयाकलापहरु (जडीबुटी, जंगली जनावर, वातावरण, जैविक विविधता आदि) सम्बन्धी उपयुक्त नीतिहरु निर्माण गर्ने र अनुभव आदान-प्रदान गर्ने राष्ट्रिय-स्तरका कार्यशाला गोष्ठीहरु आयोजना गर्ने । यसका लागि इसिमोडलाई फेरि सम्पर्क राख्ने ।
- वन उपभोक्ता समूहहरुमा संलग्न महिलाहरुका लागि स्थानीय संस्थाहरुमा निर्वाचित प्रतिनिधिमा, सरकारी संस्थाहरुमा, गैर-सरकारी संस्थाहरुमा, समुदाय आधारित संस्थाहरुमा, र वन उपभोक्ता समूहहरुमा भएका महिला वन प्राविधिकका लागि राष्ट्रिय-स्तरको कार्यशाला गोष्ठी आयोजना गर्ने ।

अन्तर-देशीय तह

- सम्पूर्ण हिन्दू कुश-हिमालयहरुलाई ढाक्ने गरी एकीकृत कार्यक्रम तयार गर्न वा पुनरावलोकन गर्न नियमित रूपले कार्यशाला गोष्ठी र सेमिनार आयोजना गर्ने ।
- माथिका उद्देश्यहरु पूरा गर्ने क्षेत्रीय-स्तरका सङ्घठनहरु बनाउने ।

बहुलादेश

व्यक्तिगत स्तरमा

डा. एम.एम. खान

- अरु देशहरु खासगरी दक्षिण एशियाका सामुदायिक वन र स्थानीय सुशासनका सफलतम नमूनाहरुबारे निरन्तर सूचना संकलन गर्ने ।
- रकम उपलब्ध भयो भने सामुदायिक वन र चित्तागङ्ग पहाडी प्रदेशको स्थानीय सुशासन पद्धति खासगरेर सामुदायिक वन कार्यक्रमको कमजोरी र पद्धतिको कमजोरीमा केन्द्रित हुँदै अभ राष्ट्रीय बुझ्नका लागि, विवेचना गर्नका लागि र मूल्याङ्कन गर्नका लागि कार्यमूलक अनुसन्धान अवलम्बन गर्ने ।
- सामुदायिक वन र चित्तागङ्ग पहाडी प्रदेशको स्थानीय सुशासनबारे साथी र विद्यार्थीहरुलाई अध्ययनका लागि आकर्षित र प्रोत्साहित गर्ने ।
- खबर कागज र पत्रपत्रिकामा प्रचलित कुराहरु लेख्ने । सामुदायिक वन र स्थानीय तथा राष्ट्रिय विकासमा चित्तागङ्ग पहाडी प्रदेशको खासगरेर यस्ता संस्थाहरुको व्यवस्थापनमा महिला सहभागिताको वृद्धिको आवश्यकता केन्द्रित हुँदै स्थानीय सुशासनको महत्वपूर्ण भूमिका बारे वकालत गर्दै प्रवचन र सेमिनारहरुका कार्यक्रमहरु गर्ने ।

संस्थागत तह

- ढाका विश्वविद्यालयको जनप्रशासन विभागलाई सामुदायिक वन व्यवस्थापन क्षेत्रको ठोस विस्तार र चित्तागङ्ग पहाडी प्रदेशको सुशासन सशक्तिकरण गर्ने सभास्थलको रूपमा प्रयोग गर्ने ।
- सामुदायिक वन समावेश गर्ने प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनको नयाँ पाठ्यक्रममा अहिले भइरहेको स्थानीय सुशासन र ग्रामीण विकास पाठ्यक्रमलाई एकीकृत गर्ने ।

राष्ट्रिय तह

नीति-निर्माताहरूलाई आफै चलन सक्ने, सबल स्थानीय सुशासनको आवश्यकता सहमत गराउने । सरोकार समूहहरु, गैर-सरकारी संस्थाहरु, दाताहरु र प्राज्ञिक समुदायका सदस्यहरुको सहयोगमा बनाइएको जमात, सेमिनार वा कार्यशाला गोष्ठीको सहयोगमा यसमा पुनर्जिवित गरिएको सामुदायिक वन कार्यक्रम र सबै संस्थाहरुमा महिला र गरीबहरुको अर्थपूर्ण सहभागिता र यस्तो कुरामा बढ्दि होस् ।

अन्तर-देशीय तह

दक्षिण एशियाका अरु देशहरुमा स्थानीय सुशासन र सामुदायिक वन विषयहरुमाथि विद्वान र अभ्यासकर्ताहरुबीच अझै अन्तरक्रिया गराउने, जसले गर्दा बङ्गलादेशमा सफलतम नमूनाहरु र सुझावमय विचारहरु अपनाउन सकियोस्, सुहाउँदो परिवर्तन आरम्भ गर्न सकियोस् ।

पाकिस्तान

व्यक्तिगत/संस्थागत तह

अली गोहर र जोहा खानुम (आगा खाँ ग्रामीण टेवा कार्यक्रम)

- सुसम्बन्ध र वकालत
- क्षमता निर्माण
- योजना
- निर्देशन र मूल्याङ्कन
- प्रविधि विकास
- सामाजिक सङ्घठन
- संस्था निर्माण

हैदर खान

- नीति तर्जुमा
- आर्थिक स्रोतको गुठी
- वकालत
- मध्यस्थता

शाफा अली

- सामाजिक संचालन
- सुसम्बन्धहरू
- आवश्यकताको चिनारी
- गाउँ-तहको योजना

मोहम्मद इकबाल

- प्रशासकीय दृष्टिकोणबाट तकनिकीय दृष्टिकोणमा परिवर्तन गर्नु
- सामुदायिक सशक्तिकरणितर लैजान नीति नियमहरू तर्जुमा गर्नु
- कर्मचारीहरूभित्र क्षमता निर्माण गर्नु
- शिक्षा, विस्तार र तालीमे क्रियाकलापहरू सम्हाल्नु

सम्पूर्ण धारणात्मक ढाँचा - तलदेखि माथि पहुँच

अलि गोहरद्वारा प्रस्तुत

गाउँ तह

यो तहमा गाउँ तहका विभिन्न संस्थाहरूलाई एकात्म गराइनु पर्छ । यसमा निर्वाचित संघ परिषदहरू, विभिन्न स्वयंसेवी अथवा महिला सङ्गठनहरू, गैर-सरकारी संस्थाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्थाहरू पर्छन् । गाउँ-स्तरको सरकारी, प्रशासनिक र अरु सार्वजनिक सङ्गठनहरू जस्तै वन विभागको क्षेत्रीय कार्यालय, तहसिलदार, स्वास्थ्य, शैक्षिक संस्थाहरू पनि संलग्न हुन्ने पर्छ ।

यी संस्थाहरूको क्षमता निर्माण बलियो बनाउनु पर्छ । यिनीहरूका आवश्यकताहरूलाई ठम्याउनु पर्छ र निरूपण गर्नु पर्छ । यी आवश्यकताहरूलाई ठोस कार्यक्रम र योजनाहरूमा परिवर्तन गर्नु पर्छ । व्यवहारमा लागू गर्नु पर्छ । कार्यजालो (नेटवर्क)को पद्धतिबाट सुसम्बन्ध स्थापित गर्नु पर्छ । यस्तो कार्यजालो मतभेद निवारणको पहिलो

अवस्थामा गर्न सकिन्दू । यो भन्दा बढी यस्तो सुसम्बन्धको पद्धतिबाट अनुभवको आदान-प्रदानद्वारा स्थानीय प्रविधिहरूको विकास गर्न सकिन्दू ।

जिल्ला तह

जिल्ला तहका संस्थाहरूमा जिल्ला परिषद्, जिल्ला वन कार्यालय, स्वयंसेवी र महिला सङ्गठनका प्रतिनिधिहरू र अरु जिल्ला तहका निकायहरू पनि पर्दछन् ।

तिनीहरूका काम निम्न हुने छन् -

- नीति सिफारिशहरू
- संयोजन
- विकास रणनीति
- निर्देशन
- आर्थिक
- मतभेद समाधान र व्यवस्था

उत्तरी क्षेत्र तह

यो तहका संस्थाहरूमा उत्तरी क्षेत्र परिषद्, गैर-सरकारी संस्थाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्थाहरू, वनहरूका संरक्षक र वनहरूका प्रमुख संरक्षक, वन संघ र अरु पर्दछन् ।

कार्यहरू

- सीमान्त तहको नीति निर्माण
- आर्थिक कारोबार : योजनाहरू र कार्यक्रमको स्वीकृति
- जिल्ला-स्तरीय कार्यान्वयन र सम्बन्धित निकायहरूलाई निर्देशन र सरसल्लाह
- मतभेदको निवारण र सञ्चालन
- कानूनी सुधारका निमित दबाव
- सबै तहमा लैंगिक सहभागितालाई सबलिकरण र प्रोत्साहन

राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहहरू

यी संस्थाहरूमा अनुसन्धान संस्थाहरू, प्राज्ञिक संस्थाहरू, गैर-सरकारी संस्थाहरू र अन्तर्राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्थाहरू पर्दछन् ।

कार्यहरू

- कार्यशाला गोष्ठी, अध्ययन भ्रमण, तालीम कार्यक्रमहरू र अरु क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रीय सम्मेलनहरूद्वारा प्रविधिहरूको सूचना आदान-प्रदान, सरसहयोग, विकास र स्थानान्तरण
- विभिन्न किसिमका प्रयोगात्मक योजनाहरू र तुलनात्मक अध्ययन आदि अनुसन्धान, विकासमा आधारित प्राविधिक सल्लाह
- प्रस्तावित नीतिहरूको जाँचबुझ, स्वीकृति र परिमार्जन
- निजीकरण, विकेन्द्रीकरण जस्ता मुख्य नीतिहरूको प्रवर्धन
- आर्थिक स्रोतहरूको बाडँफाँड

डा. महेश बाँस्कोटाबाट समापन भाषण

डा. महेश बाँस्कोटाले आफ्नो समापन भाषणमा सहभागीहरूले गरेको व्यक्तिगत र संस्थागत वचनबद्धताबाट आफू ज्यादै नै प्रभावित भएको कुरा बताउनु भयो । यो स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरू र सामुदायिक वन व्यवस्थापन समूहहरू बीच चिनजान गर्ने उनीहरूको रुचीको सूचक हो । डा. महेश बाँस्कोटाले यी अनुगमन योजनाहरू इसिमोडका सन्तोषका कुराहरू हुन् भन्नु भयो । यो कार्यशाला गोष्ठीले आफ्ना उद्देश्यहरू पूरा गर्न, हिन्दू कुश-हिमाली क्षेत्रका विभिन्न देशहरूले थुप्रै खाले पद्धतिहरू प्रति चासो लिएको कुरा पनि गर्नु भयो । उहाँले सहभागीहरूको अनुभवबाट सिक्न, त्यसलाई फिजाउन, विभिन्न संस्थाहरूसंग सरसहयोग आदान-प्रदान गर्न इसिमोड इच्छुक रहेको कुरा पनि व्यक्त गर्नु भयो ।

इसिमोडको तर्फबाट डा. बाँस्कोटाले सबै सहभागीहरूलाई उनीहरूको सक्रीय सहभागिताका लागि धन्यवाद दिनु भयो र उहाँको घरतिरको यात्रा मङ्गलमय होस् भनेर कामना पनि गर्नु भयो ।